

Luomas, kuris suvokė savo likimą

IVADAS

Pastarojo dešimtmečio Europos istorikų tyrinėjimai atskleidė „stebėtiną“, Jonathano Dewaldo tvirtinimu, faktą: nepaisant nuolatinių kalbų apie bajorijos kaip luomo krizę naujaisiais laikais, nepaisant smūgių, kuriuos šis luomas patyrė Anglijos, Prancūzijos ir XIX šimtmečio Europos revoliucijų metu, per visą XIX amžių bajorija ir toliau vyravo daugelio Europos šalių politiniame, ekonominiame ir sociokultūriniame gyvenime. Tai leido istorikams konstatuoti, kad tokiose šalyse kaip Anglija, Prancūzija ar Vokietija „senoji tvarka“ egzistavo net iki XX a. pradžios, tiksliau, iki Pirmojo pasaulinio karo¹. Per visą naujųjų laikų istoriją bajorija labai smarkiai keitėsi dėl trijų pagrindinių priežasčių: industrinės revoliucijos kartu su ją lydinciais ekonomiais pokyčiais (taip pat ir valstiečių emancipacijos), biurokratinės valstybės iškilimo, tiesioginės Švietimo politinės filosofijos ir Prancūzijos revoliucijos įtakos².

Sugebėdama prisitaikyti prie kintančių politinių ir ekonominių sąlygų, bajorija ilgai išlaikė ekonominę galią, politinę bei kultūrinę įtaką. „Europos bajorija išliko prisitaikydama prie savų visuomenių, atsisakydama skirtingo identiteto elementų. Tai paskutinis bajorijos istorijos paradoksas: išsižadėdama [savojo identiteto elementų], vis labiau įsiliedama į modernėjančią visuomenę, gru-

pė sustiprėjo“³. Įvairiose šalyse bajorija „susigyveno“ su naująja socialine tvarka skirtingai, bet vyravo dvi pagrindinės tendencijos: bajorijos galia lėtai menkėjo XIX amžiuje (pvz., Danijoje, Švedijoje) arba bajorija išsaugojo tradicines pozicijas iki XX a. pradžios (Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Rusijoje, Austrijoje-Vengrijoje).

Kuriai kryptčiai priskirtina Lietuvos bajorijos raida XIX amžiuje? Vieninteliai apibendrintai pažvelgę į bajorų luomą XIX amžiuje autoriai – Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas – kalba apie jo degradaciją, „saulėlydį“. Bajorijos nuosmukio, kuris prasidėjęs jau XVIII a., pagrindine priežastimi jie laiko Rusijos socialinę bei ekonominę (ypač po 1863–1864 m. sukilimo) politiką, kurios tikslas buvęs silpninti bajorijos įtaką valstybės gyvenime⁴. Autoriai, nors ir labai glaustame tekste, išskyrė tris esmines priežastis, kurios Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, keitė bajorų luomo padėtį, – biurokratinės valstybės, kapitalistinių santykių ir idėjų (kilmės argumentas virsta išsilavinimo argumentu) poveikį.

Regis, minėtų autorių teiginį patvirtina Augustino Janulaičio ir Tamaros Bairašauskaitės darbai, analizuojantys bajorų teisinę padėtį bei jų luominę savi Valdą, taip pat luomo struktūros kitimui, t.y. bežemės ir mažžemės šlėktos deklasacijai, skirti Jolantos Sikorskos-Kuleszos ir Leszeko Zasztowto tyrinėjimai⁵.

Tačiau visi jie iš esmės apima XIX a. pirmąją pusę, t.y. ikireforminį laikotarpį.

Menkai arba visai nepažinta ir neįvertinta lieka bajorijos vieta ir įtaka Lietuvos ekonominiam, visuomeniniam ir kultūriniam gyvenimui XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje, jos integracijos (arba neintegracijos) į modernėjančią visuomenę lygis. Neatsakytas lieka ir klausimas, ar bajorija kaip socialinė grupė „išnyko kaip dūmas“, nepalikdama jokių pėdsakų tautinės Lietuvos valstybės, valstietiškos savo kilme, kaip įprasta manyti, ekonominiame ir sociokultūriname gyvenime. Išimtį sudaro tik gausūs pastarojo dešimtmečio bajorijos tautinės / pilietinės savivokos tyrimai⁶. Jie, beje, iš dalies patvirtina teiginį, jog kuo ilgiau bajorija išlaiko savo privilegijuotą padėtį, tuo sunkiau integruojasi į naują modernėjančią visuomenę. Jam antrina ir Piotro Łossowskio išvada, kad absoliuti Lietuvos bajorijos dauguma neigiamai sutiko lietuvių tautinį judėjimą⁷.

Skaitytojų dėmesiui teikiamas straipsnis – tik nedrąsus bandymas užčiuopti subjektyvųjį veiksnių, t.y. pačios bajorijos (daugiausia konservatyviosios) nusiteikimą, lūkesčius, viltis, sau keliamus uždavinius gresiančių esminių socialinių pokyčių – valstiečių emancipacijos – akivaizdoje. Manau, nuo to, kaip luomas suvokė savo perspektyvas, numatė naujas ekonomines ir socialines sąlygas, kaip žvelgė į bajorijos uždavinius ir vietą visuomenėje, santykius su kitomis socialinėmis grupėmis, priklausė sėkmingas arba nesėkmingas bajorijos arba atskirų jos grupių prisitaikymas, gebėjimas išsaugoti savo pozicijas bei įtaką modernėjančioje XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios Lietuvos visuomenėje.

Paprastai bajorijos kaip socialinės grupės istorijos tyrinėjimai priskiriami socialinės istorijos domenui. Nedidelė, bet svarbi šios problematikos dalis yra bajorijos idėjos, pažiūros, nusistatymai, apie

kuriuos ir bus pasakojama šiame straipsnyje pasitelkus XIX a. vidurio, t.y. vienalaikių (tik retais atvejais vėlesnių laikų) tekstų analizę. Lietuvos konservatyviosios bajorijos pažiūras bene patikimiausiai nušviečia šio luomo atstovų pateikti valstiečių reformos projektai. Jie neretai išspausdinti užsienyje, taigi atskleidžia autentiškus jų autorių nusistatymus. Panašiai, nors gal kiek atsargiau, turint omeny cenzūros priežiūrą, galima vertinti publicistinius, pirmiausia ekonomikos klausimais, rašinius, kurie ūkininių problemų kontekste neretai „išduoda“ tokias laikysenas, kurios kitais atvejais viešai būtų pateiktos su visai kitu ideologiniu atspalviu.

Tam tikrų abejonių galėtų kelti darbe panaudoti literatūriniai tekstai su literatūrinės fikcijos rizika. Tačiau ją mažina XIX a. vidurio konservatyviųjų (ir ne vien jų) rašytojų nuostata, estetinis principas, jog kūrinys turi atspindėti tiesą: arba gyvenimo tiesą, arba autoriaus minčių tiesą. Todėl jų kūriniams dažnai būdingas itin ryškus programiškumas, kai rūpinamasi ne tiek menine forma, kiek kuo įtikinamiau išdėstyti ir paskleisti autoriui rūpinamas idėjas. Ką jau kalbėti apie tuos neretus atvejus, kai į kūrinį įterpiamas tiesioginis autoriaus minčių srautas – atsakas į visuomenei aktualius klausimus. Todėl visai tikėtina, kad straipsnyje panauduose tekstuose įmanoma perskaičiuoti pakankamai autentiškas jų autorių mintis.

NUO PRIVILEGIJOS IKI PAREIGOS VADOVAUTI VISUOMENEI

Nuo pat ankstyvųjų viduramžių bajorija laikė save ypatinga visuomenės grupe, kurios statusas buvo grindžiamas kilme ir įteisintomis paveldimomis privilegijomis (politinėmis, socialinėmis, teisinėmis). Ilgus šimtmečius bajorija palaikė

visuomenės susiskirstymo į luomas pagal atliekamas funkcijas idėją. Bajorijai teko visuomenės gynimo prievolė, t.y. kario funkcija. Karo tarnyba buvo pateisinama išskirtinė teisė į žemės nuosavybę bei kitas politines ir socialines privilegijas. Bajorystė buvo paveldima, su ja sietos tam tikros tik kilmingiesiems būdingos moralinės savybės.

Rimtesnių abejonių dėl bajorijos išskirtinumo ir jos reikšmės visuomenės gyvenime kilo Švietimo epochoje. Plintančios egalitarizmo idėjos nesiderino su hierarchine visuomenės struktūra. Egalitarizmo idėjas realizavo Prancūzų revoliucija, panaikinusi bajorijos privilegijas ir titulus. Vėliau, Napoleono ir Restauracijos laikotarpiu, titulai buvo gražinti, bet bajorų luomo privilegijos išnyko visiems laikams, visų piliečių teisės buvo sulygintos. Jau XVII–XVIII a., yrant senosioms socialinėms struktūroms, Europos šalyse formavosi nauja kilmingumo, bajorystės samprata, pagrįsta ne kilmės, bet išsilavinimo, kultūringumo argumentais, kilmingumas vis labiau buvo suvokiamas ne kaip individuali savybė, bet kaip „individualių ir socialinių normų derinys, kuris rodytų gilų pasaulio pažinimą, manieras ir moralę kartu su asmeniniu žavesiu“⁸.

XVIII a. antrojoje pusėje panašūs procesai vyko ir Lenkijos–Lietuvos valstybėje. Lenkų tyrinėtojo Jerzy' o Jedlickio teigimu, po XVIII a. pabaigos reformų, nors bajorų luomas išliko, bet „būtų sunku sakyti, jog tai buvo luomas „vien kilmės pagrindū“. Didžiojo seimo įstatymdavystė (...) atvėrė galimybes pagreitintai, nors ne revoliucinei, visuomeninių ryšių sistemos ir solidarumo santykių reorganizacijai“⁹. Rusijos okupacija, archajiškesnių socialinių struktūrų restitucija, minėtus procesus nuslopino, bet visiškai jų sustabdyti nepajėgė. XIX a. pirmojoje pusėje bajorų luomas kiekybiškai ir kokybiškai keitėsi (čia svariai prisidėjo pati Rusijos val-

džia); radosi naujų požiūrių į luomo vaidmenį ir vietą visuomenėje, nors ir gerokai atmieštų tradiciniais nusistatymais.

Daugumai Lietuvos bajorijos, ypač konservatyviai mąstančiai jos daliai, buvo nepriimtinas „prancūziškas užkratas“ – egalitarizmo idėja. Hierarchinė visuomenės struktūra laikyta Dievo sankcionuota ir žmonių visuomenei imanentiška. Bajoriškoje visuomenėje gyvavo įsitikinimas, kad visuomenei būdinga natūraliai susiklostanti nelygybė. Keičiantis visuomenei, tos nelygybės formos gali įvairuoti: nuo politinės, socialinės ar turtinės iki fizinių bei protinių galių nelygybės. Žmonių lygybės idėja esanti utopija, kurios tikrovėje niekada nebuvo ir nebus, nes tam prieštarauja pati žmogaus prigimtis: valdžios ir turtų troškimas visada suburs sluoksnį žmonių, siekiančių vadovauti visuomenei¹⁰. Taigi nelygybė ir aristokratija kaip socialinis elitas, kad ir koku pagrindu ji formuotųsi, yra natūrali ir neišvengiama žmonių visuomenės egzistavimo sąlyga. „Aristokratinis pradas yra nemirtingas ir reiškia tą patį, ką civilizuojantis pradas“, – rašė Kazimieras Bujnickis¹¹.

Tradicijų persiėmusiuose bajorijos sluoksniuose dar pasitaikydavo viduramžius menančių nuostatų, jog valstiečių protėvis – Chamas, o bajorų – Jafetas, taigi vos ne nuo pasaulio sukūrimo ir Dievo valia bajorams skirta valdyti ir vadovauti kitiems luomams. Tuo tarpu bajorijos šviesuomenėje įsitvirtino bajorijos, kaip visuomenei vadovaujančio sluoksnio, istoriškumo supratimas. Karas, t.y. poreikis gintis nuo užpuolikų, iš laisvųjų bendruomenininkų išskyrė karius – riterius, būsimąjį bajorų luomą. Pagrindinis jų uždavinys ir gyvenimo prasmė buvo ginti kraštą ir savo krauju nuolat gelbėti visuomenę: „Nei kilme, nei krauju nesiskyrė ji [bajorija] nuo žemę dirbančio valstiečio: dvasios riterystė išaukštino ją iki vyresniškumo, iki va-

dovavimo“¹². Iš karybos kilo krašto valdymo funkcija, karas pagimdė luominę ir turtinę nelygybę. Ilgainiui bajorija ėmė viešpatauti, susiglobė sau visas privilegijas ir laisves. „Bajorija susiurbė į save viską: ir garbę, ir pavojus, nes kiekviena akimirka turėjo viską paskirti kraštui. Žodžiu, bajorija buvo lenkų tauta“, – konstatavo Jokūbas Geištoras (Gieysztor)¹³.

Tačiau XIX a. situacija jau buvo kitokia. Atkrito krašto gynybos funkcija, bajorija neteko politinių teisių, taigi labai susiaurėjo galimybė valdyti kraštą. Tačiau bajorų sąmonėje vadovavimas visuomenei išliko kaip esminis luomo ar socialinės grupės egzistencijos pateisinimas. Tik dabar dominavimas visose gyvenimo srityse jau laikomas ne privilegijuotos luomo padėties išdava, bet pareiga, priederme, pašaukimu ar net pasišventimu. Pati bajorystė suprantama ne kaip privilegija, bet kaip pareiga, pareigų visuomenei atlikimas. Juozapas Ignotas Krashevskis (Kraszewski) teigė:

Bajoras gimsta iš aukos, gyvena auka, miršta pasišvėsdamas, o kai tik pamiršta, kad yra visuomenės pasišventėlis, pasišventimo pavyzdys, nyksta, menkėja ir išsigimsta.¹⁴

Kad bajorija XIX a. vidurio Lietuvoje buvo suvokiama kaip šūkis, kaip pareigos ženklas, liudija ir Geištoro žodžiai:

Bajorystė (...) mums, joje gimusiems, buvo ženklas. Išmesti protėvių ženklus niekas neturėjo teisės, nes jie jau buvo ne privilegija, bet praeities priminimas, iš dalies gal net sąžinės priekaištas, net uždedantis pasišventimo prievolę. Išsiginti tos vėliavos – buvo niekšiškas bailumas.¹⁵

Taigi viduramžiška privilegija valdyti, dalyvauti politiniame gyvenime virto pareiga valdyti ir vadovauti visuomenei. Tačiau šios pareigos sampratoje išliko senojo, luominei visuomenei būdingo įsitikinimo apie natūraliąją bajorijos teisę valdyti, sudarančią šio luomo vietos visuomenėje *ultima ratio*. Vėlgi citata iš Geištoro:

Gali sakyti, jog bajorija nori visus postus užimti. Kas čia būtų keista, priešingai! Argi ne bajorijos pareiga kraštui tarnauti? Kam, jeigu ne jai, teisėtai priklauso tarnyba? Antraip kam bajorija būtų reikalinga, juolab kad nekalbama apie jokią *sinekūrą*, bet apie rūpesčių pilną pjūtį, kurios abejoju, ar pati bajorija siektų.¹⁶

PRIEŠ TINGINYSTĘ

Natūrali bajorijos teisė pirmauti ir vadovauti visai visuomenei – tai buvo aiškiai suvokiama – turi būti paremta keliomis sąlygomis, kurias bajorija privalo atitikti. Viena iš tų sąlygų – moralumas. Visais laikais bajorystė buvo neatsiejama nuo tam tikrų moralinių savybių komplekso, dažnai įvardijamo kilnumu, o XIX a. viduryje dar dažniau – padorumu, kuris apėmė tokias pilietines ir asmenines dorybes kaip sąžiningumas, teisingumas, meilė artimui, paprastumas ir atvirumas, pareigingumas ir pasišventimas visuomenės reikalams, labdaringumas. Todėl anuomet nuolat kalbėta apie būtinybę bajorų luomui moraliai atgimti, prisiminti ir sugrąžinti į gyvenimą tėvų vertybes, suvokiant tai ne tik kaip būtiną sąlygą išlikti bajorijai, bet ir visai tautai.

Kitas reikalavimas – aiškiai įsisąmoninti luomo pareigas ir jas atlikti, kitaip tariant, aktyvi gyvenimiška pozicija. Tarp svarbiausių bajorijos priedermių, įprasminančių jos būtį, paprastai buvo minimas tautos tradicijų tęstinumas, su juo susijęs tautiškumo (suvokiamo kaip lenkų kalba, katalikų tikėjimas bei bajoriški papročiai ir įpročiai, taip pat istorija) saugojimas. Vyravo nuomonė, kad tik bajoro dvaras yra tautiškumo saugotojas ir tautos tradicijų tęsėjas. Jei išliks bajoro dvaras kaip stiprus ekonominis vienetas, jei jame bus tęsiamos tėvų tradicijos, tai bus užtikrintas ir tautos gyvybingumas. O vadovavimas visuomenei naujomis sąlygomis buvo suprantamas kaip

visuomeninis aktyvumas ir iniciatyvumas, išjudinantis iš pražūtingo sąstingio visas tautos gyvenimo puses – nuo ekonomikos iki kultūros. Tokiu būdu būtų palaikomos ir net didinamos tautos gyvybinės jėgos.

Tačiau dėl to, kaip bajorija tęsia tautos tradicijas, atlieka savo pareigas XIX a. viduryje, podraug užsitikrina savo luomo ateitį ir tinkamą padėtį visuomenėje, bajorų luomas nesutarė. Nuomonės gerokai išsiskyrė ir dėl to, kuri gausaus luomo dalis geriausiai jam atstovauja.

Tikrą pasipiktinimo audrą sukėlė Henrikas Ževuskis (Rzewuski), iššaukiamai pareiškęs, jog bajorija kaip luomas nebeegzistuoja. Tapatindamas aristokratizmą su tradicijų reprezentacija, aristokratija (Respublikoje ją įkūnijo bajorų luomas) jis laikė tą visuomenės sluoksnį, kuris saugo ir realizuoja tradiciją. Aristokratija, pasak jo, esanti tradicijos garantas, o tradicija – tautiškumo pagrindas. Tautiškumas savo ruožtu – tautos gyvybė ir šlovė. Todėl tauta, susirūpinusi savo egzistavimu, turi rūpintis išlaikyti savo aristokratiją¹⁷.

Istorikas Mikalojus Malinovskis laiške Ževuskiui taip pat rašė:

Privalu su meile rūpintis ja [aristokratija] kaip gyvybės pradą, kurį sunaikinus išgvera visuomenės statinys, ir kol jis [aristokratinis pradas] egzistuoja stiprus ir gerbiamas, tol net visuomenės kūno gyvybės pertraukimas yra tik tariama mirtis¹⁸.

Tačiau nuo XVIII a. pabaigos Respublikos bajorija, Ževuskio įsitikinimu, atsisakė savo pareigų, kurios ir buvo tikroji bajorystės esmė ir prasmė: ji nebetęsia tradicijos, nebegina tautos, neprišėdė mokesčiais sprendžiant visuomenės reikalus, nebegloboja liaudies, nebeauklėja jos moraliai, tik stengiasi labiau išnaudoti ir gauti kuo daugiau materialinės naudos, net nesidrovėdama paminti visus moralės principus, o svarbiausia, kad bajorija pati išsižadėjo aristokratizmo idė-

jos, atsisakė išskirtinumo ir savo pareigos vadovauti visuomenei idėjos. Tai leido Ževuskiui ir jo bendraminčiui Michalui Grabovskiui (Grabowski) tvirtinti, jog XIX amžiuje buvusiose Lenkijos žemėse bajorija kaip luomas nebeegzistuoja. O realiai gyvenantys žmonės, kurie vadina save arba yra kitų vadinami aristokratais (bajorais), paprasčiausiai yra apsišaukėliai, pasisavinę jiems nederantį vardą¹⁹.

Ževuskio ir jo bendraminčių nuomonė buvo itin radikalus iššūkis, kuriam nedaug kas pritarė. Tačiau bajorijos laikysena, jų pozicija visuomenės gyvenime susilaukė ne menkesnės, nors ir nuosaikešnės kritikos. Ževuskis, kalbėdamas apie bajoriją, mintyse iš esmės turėjo diduomenę, o į smulkiają bajoriją žvelgė su panieka ir nelaikė jos savarankiška ir pagarbos verta bajorų luomo dalimi; priešingai pusei – vidutinės ir smulkiosios bajorijos pozicijoms – bene pastebimiausiai atstovavo rašytojas ir bajoras (nuomojosi dvarelių) Kraševskis.

Visa savo kūryba Kraševskis nuolat įrodinėjo, jog vienintelė tikroji tautinių vertybių ir tradicijų, moralės normų sergėtoja XIX amžiuje yra vidutinė ir smulkioji bajorija. Didžiausia bajorijos pareigų išdavike ir luomo žudytoja laikė aristokratiją (diduomenę). Aristokratijai ir jos oligarchiniams siekiams Kraševskis (ir kai kurie kiti istorikai) primetė kaltę dėl valstybės žlugimo. Jo supratimu, diduomenė turi būti, o ir buvo visos tautos vadovė, saugojo tautos ir nepriklausomos valstybės tradiciją. Kol ji šventai atliko savo prievolę, valstybė klestėjo. Bet kai diduomenė paskendo materializme, kai pasidavė Europos siūlomos prabangos pagundoms, kai išsižadėjo tautinių tradicijų ir tautos kultūros, išmainiusi jas į kosmopolitizmą, kartu atsisakė ir savo pareigų. Likę pavieniai tradicijai ištikimi asmenys žuvo nepriklausomybės kovose.

XIX a. vidurio aristokratija, Kraševskio įsitikinimu, visiškai nebeatliko savo pareigų ir nebepajėgė vadovauti tautai, nes ji, pamynusi tėvų tradicijas, greičiausiai ir labiausiai iš visų visuomenės sluoksnių nutautėjo: atsisakė lenkų kalbos, persiėmė kosmopolitiniiais papročiais. Aristokratija pati išdavė savo pašaukimą, „nuėjo tarnauti spekuliacijai, menui arba svetimiems ponams ir kraštams“²⁰. O juk diduomenė net ir Rusijos okupacijos sąlygomis, pasinaudojusi savo įtaka ir materialinėmis galimybėmis, galėjo atlikti savo pareigą ir „laiko poreikius suderinti su jėgos persvara“. Kraševskis kaltino diduomenę, jog ji, praradus nepriklausomybę, atsisakė vadovauti lenkų visuomenei ir vadovauti taip, kad būtų patirta kuo mažesnių tautiškumo nuostolių²¹. Kvietė ją „pakilti moraliskai“, neatsiskirti nuo visos likusios bajorijos pažiūromis, papročiais, kalba ar „kilmės prietaru“²².

Rašytojas manė: nors tautos tradicijų sergėtoja liko vien vidutinė ir smulkioji bajorija, ji dažniausiai yra per daug pasyvi, neveikli, paskendus kasdienėje rutinoje. Šiai „bajoriškai liaudžiai“ (*gmin szlachecki*) reikia vadų, kurie privalėtų kilti iš aristokratijos. Savo pareigas atliekančio, tautos interesams ištikimo ir jai tarnaujančio aristokrato pavyzdžiu buvo rodomi grafai Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai, kurie, perfrazuojant Antonį Edvardą Odynečą (Odyniec), nors kilme grafai, bet širdimi – broliai bajorai²³. Kitaip negu kiti didikai, kurie tik snaudžia ant supelijusių, buvusią valdžią ir šlovę menančių ženklų kupetos ir domisi vien savo „mieliausia kišene“, broliai Tiškevičiai rūpinasi visuomenės gerove, bendrais reikalais, pažanga ir švietimu. Jie yra tikrieji savo apskričių šeimininkai, nes, steigdami fabrikus, valstiečių mokyklėles, bibliotekas,

„palaiko gyvenimą ir nurodo kryptį judėjimui ir pažangai“²⁴.

Kai kurie kiti taip pat manė, jog idealiu atveju diduomenės dvarai turėtų išlikti vietinio gyvenimo centrais, skatinančiais, organizuojančiais ir remiančiais ekonominio, kultūrinio, intelektualinio gyvenimo vyksmą bei formuojančiais vietos visuomenės nuomonę. Kai kam imponavo Anglijos aristokratijos vieta visuomenės gyvenime, kai „vyriausybė vadovauja įvykių raidai, o aristokratija – visuomenės nuomonei“²⁵.

Tačiau, nepaisant minėtų skirtumų, visi XIX a. vidurio bajorijos kritikai vienu balsu pulė puolė didžiausias šio luomo atstovų ydas – tinginystę ir dvasinį bei intelektualinį nerangumą, „dvi savybes, bene labiausiai nesuderinamas su tuo, ką visoje Vakarų Europoje, išskyrus Lenkiją [turimos mintyse visos buvusios valstybės dalys], įprasta sieti su ūkininko, artojo asmeniu“²⁶. Visą apimantis dykinėjimas: ūkinė rutina ir gyvenimas „taip, kaip tėvai gyveno“, visiškas abejingumas visuomenei veiklai ir pasyvi egzistencija dvarelio ir kaimynystės kasdienybėje, nė menkiausios kultūrinių poreikių užuominos, kortos, medžioklė bei gėrimas kaip „kilnaus“ gyvenimo būdo išraiška – tokia daugumos bajorijos laikysena buvo prilyginama luomo savižudybei, kai krašto politinė, ekonominė, kultūrinė situacija reikalavo atsidadavimo, pasiaukojimo ir ištvėringos veiklos visose gyvenimo srityse.

Publicistiniuose tekstuose įtikinėjama, jog bajorija išliks kaip socialinė grupė ir išsaugos savo pozicijas visuomenėje tik tuo atveju, jeigu susirūpins savo ūkių bei valstiečių padėtimi kaip krašto gėrovės pamatu ir savo švietimu bei kultūros lygiu, nes greitu laiku tik išsilavinimas, inteligencija skirs bajoriją nuo prastuomenės, nuo masės.

KONSOLIDACIJOS LINK

Aristokratijos kritiką galėtume laikyti dar Abiejų Tautų Respublikos laikus menančios priešstatos tarp ponų ir bajorų tąsa. Bet ją galima interpretuoti ir kaip bajorų luomo konsolidacijos į struktūriškai, ekonomiškai, kultūriškai vieningą socialinę grupę išraišką, juolab kad šiame konsolidacijos procese ryškėjo tendencija atsi-riboti nuo ekonomiškai nepajėgiausios bežemės ir mažazemės šlėktos, išstumti ją iš luomo.

Į mažazemę ir bežemę šlėktą XIX a. viduryje buvo žiūrima labai prieštaringai. Jau minėtas Kraševskis negaili gerų žodžių šiai bajorijos grupei kaip pagrindinei tautinių vertybių saugotojai ir perdavėjai. Geištoras, nors ir pripažindamas smulkiosios bajorijos ydas, bajorkaimių šlėktos ūkį rodo kaip sėkmingo ūkininkavimo pavyzdį būsimiems valstiečių ūkiams, jei dvarininkai sutiktų reformos metu „paaukoti“ dalį savo žemės valstiečiams. Jolanta Sikorska-Kulesza savo knygoje kalba apie dvarininkų, pirmiausia bajorų vadovų, pagalbą skurdžiausiai bajorijos daliai bajorystės įrodinėjimo procese²⁷.

Visa tai lyg ir liudytų tradicinio luomo solidarumą. Ir tuo pačiu metu daugelis amžiaus vidurio tekstų demonstruoja visai priešingą – labai kritišką ir nepalankų – požiūrį į bajorijos apačias: „šlėkta tik tą vadina, kurs prasčiokas, nemokša, tuščiagalvis: sako – *akalicos šlėkta*“²⁸. Ypač kritiškai ūkinėms problemoms skirti darbai, kur maža ideologinės miglos, o persveria racionalūs argumentai. Štai Adomas Bučkevičius (Bučkiewicz), analizuodamas ūkininkavimo sunkumus, kilsiančius po valstiečių reformos, kaip vieną iš rimčiausių mini dvarų administracijos kadru problemą. Mat iki tol visa dvarų administracija paprastai buvo verbuojama iš bežemių ir mažazemių bajorų (bajorkaimių šlėktos), bet naujomis ūkio

pertvarkymo sąlygomis ši „nepaprastai sugedusi ir demoralizuota žmonių klasė“ nebetinka.

Argi ne tuose bajorkaimiuose yra vien tik apgavystės, klastų, suktybių, vagysčių, tarpusavio neapykantos kloaka, argi ne čia kaip tik sutinkame pavyzdžių keršto, perduodamo kartų kartoms (...)? Paspūtimas, didžiausias kvailumas, šurkštumas, apsileidimas, greta šykštumo paikas išlaidumas; greta skurdo iki aukščiausio laipsnio išvystytas aristokratizmo principas, panieka žemesniešiams, pamėgdžiojimas aukštesniųjų. Godumas be jokio kilnaus išdidumo, net krašto įstatymus laužantis įžulumas savo valdoje; tai toks būdas kaimų, kuriuos mes vadiname bajorkaimiais. Seniau tie kaimai pasižymėjo teisingumu ir beatodairišku pasišventimu prieš diduomenės piktnaudžiavimus. Visa, kas buvo gera, išnyko taip, jog net patikėti sunku, kad galėjo būti toje klasėje: liko tai, kas buvo blogiausia. Nauja civilizacija neatnešė jiems nieko gero, kuo pasižymi mūsų amžius, vien tik senąsias ydas išvystė iki kraštutinumo arba senąsias naujomis papildė.²⁹

Todėl knygos autorius siūlo dvarininkams naujų tarnų ieškotis tarp valstiečių, kurie esą ir doresni, ir protingesni. Šlėktos kaltinimas demoralizacija buvo labai rimtas argumentas išstumiant ją iš luomo, prisimenant, jog kilnumas, moralinės savybės turėjo išskirti bajorą iš nekilingųjų. Modernėjantis, vis daugiau vakarietišku bruožų įgyjantis ir nuo tradicinio tolstantis dvarininkijos gyvenimo būdas taip pat didino prarają tarp žemvaldžių ir šlėktelės, kuri, kaip nuolat teigiama, nuo valstiečio skyrėsi tik kapotu. Šį procesą objektyviai būtų skatinę ir geranoriški patarimai bajorams – skurdžiams imtis amato ir taip, išsaugant dorą ir orumą, ne mažiau garbingai nei karo ar valstybės tarnyba, užsidirbti duonos kąsnį.

Lygia greta visuomenės nuomonė itin aktyviai palaikė luomo uždarumą, netoleruodama „pralobėlių“ infiltracijos. Ne iš žemės dirbimo, bet visais kitais būdais sukauptas kapitalas, net jei galiausiai investuotas į žemę, laikytas „nešva-

riu", amoraliau, o jo savininkas – abejotinos moralės žmogumi. Turta kaupiantys – tai „klasė, niekšiškesnė mūsų nei kur kitur, nes pas mus nei protu, nei verslumu, nei asmeniniu darbštumu nepasižymi; bet iš tiesų tiesiog priešingomis ydomis, o jose visa jų sėkmės paslaptis“³⁰. Įtarumą kėlė ir pernelyg didelis verslumas žemdirbystėje, noras iš žemės, be gailės išnaudojant valstiečius, gauti kapitalistinį pelną, o ne vien „pragyventi“.

Taigi ryškėjo tendencija bajorų luomą apriboti „piliečiais“, t.y. kilmingais, žemę (ir valstiečius) valdančiais ir teisę seimelių veikloje dalyvauti turinčiais dvarininkais. Toks konsoliduotas luomas (socialinė grupė), ekonomiškai pajėgus, tautiškai susipratęs, visuomeniškai aktyvus (visuomenės interesams pasiaukojantis ir savo pareigas atliekantis), vieningas kultūriškai ir gyvenimo būdu galėjo išlaikyti vyraujančias pozicijas kintančioje visuomenėje.

SANTYKIAI SU KITOMIS SOCIALINĖMIS GRUPĖMIS

Bajorijos pareigos ir teisės vadovauti visai visuomenei neturėjo kvestionuoti ir naujų socialinių grupių, tokių kaip inteligentija, iškilimas arba po emancipacijos pilietines teises įgysianti valstietija. Regis, Lietuvos bajorija buvo susitaikiusi su mintimi, kad neišvengiamai praras privilegijas, todėl net konservatyvioji jos dalis pasisakė už visų luomų teisių sulyginimą, pirmiausia turint mintyse visų lygybę prieš įstatymus. Dažna buvo nuomonė, jog tinkamiausias būdas liaudžiai „įpilietinti“ yra „įbajorinimas“, kurį emigracijoje svarstė ir Maurycyjus Mochnackis bei Adomas Mickevičius. Ne „nužeminti“ bajoriją, sulyginant ją su liaudies masėmis, ne kapoti aristokratijos galvas demokratijos Prokrusto lovoje, bet pa-

kylėti liaudį iki bajorų lygio. „Jeigu žemutinės klasės iškyla tolydžio pasiekdamos aukštesniųjų klasių prerogatyvas ir privilegijos išnyksta vien dėl jų tapimo visuotinėmis (...), tuomet reforma yra pozityvi“, – rašė Oskaras Korvin-Milevskis (Korwin-Milewski)³¹.

„Įbajorinimas“ atrodė labiausiai priimtinas dėl to, jog nereikalavo iš bajorijos nieko atsisakyti, priešingai – suteikė galimybę kilniadvasiškam mostui: pasidalijimui savo laisvėmis su „jaunesniaisiais broliais“. Antra vertus, šią įpilietinimo formą neva remią ir valstiečių „prietaisai“, kurie laisvę suvokią tik kaip bajorystę. Ir tai suprantama. Konkrečiam valstiečio mąstymui bajorystė, kitaip tariant, „laisvė bajoriškai“, buvo vienintelė pažįstama ir priimtina laisvės forma. Kitokios laisvės formos valstietis nežinojo. Todėl, anot Geištoro, „įbajorinimas Lietuvoje liaudžiai buvo didis paskatini- mas“³².

Atrodė protinga pasinaudoti tokiu liaudies nusistatymu, juk „išties, argi ne tas pats – visus įbajorinti ar panaikinti bajorystę? O ką daryti, jeigu liaudis tik tą senosios Lenkijos laisvės reformą suprato, kitaip manė, kad ją klaidina“³³. Tačiau valstiečių įbajorinimas, jų teisių sulyginimas su bajorų teisėmis, dar neturėjo reikšti *de facto* lygias vienu ir kitų galimybes dalyvauti tvarkant visuomenės reikalus. Bajorija ir ateityje įsivaizduota kaip socialinis elitas, savo rankose išlaikantis pirmaujančią padėtį visuomenėje, nes „masės turi turėti galvos ir širdies vadovą“³⁴. Jos galės būti „prileistos“ prie visuomenės valdymo tik tuomet, kai pasieks reikiamą išsilavinimo lygį. Neduok Dieve, iš Sanguškų ar Radvilų padaryti siuvėjus ar batsiuvius, tada nebus kuo rengtis ir autis, o siuvėjų ir batsiuvių vaikai galės užimti aukščiausius postus, „susilyginti privilegijose“ tik tada, kai jų „išsilavinimas atitiks savo tikslus“, – aiškino Vladislavas Chodzke-

vičius (Chodzkievicz)³⁵. Taigi liaudis turi tapti verta jai suteiktų teisių. Šiuo atveju svarbus vaidmuo tektų liaudies švietimui, ypač švietimui „krašto istorinių tradicijų dvasia“, apie kurį, pavyzdžiui, galvojo Rajnoldas Tyzenhauzas ir kuris turėjo perteikti liaudžiai bajorijos pilietines bei kultūrinės vertybes.

Tačiau valstiečių dalyvavimas krašto valdymo reikaluose galėjo atrodyti tik miglota perspektyva, greičiau teorinė galimybė. Baudžiamos panaikinimo išvaka-rėse bajorų susirinkimuose svarstant po reformos susikursiančių valsčių – valstiečių savivaldos organų – veiklą, aiškėjo patriarchalinis, globėjiškas bajorijos požiūris į valstiečius kaip nesubrendusius, nepajėgius ir nepasirengusius atlikti savivaldos funkcijų. Tomas Snarskis atvira rašė:

Negalime nei patys būti įsitikinę, nei sutikti, kad mūsų kaimo žmonės yra subrendę suvokti, kas jiems yra gerai, o kas blogai, [pasirengę] savo jėgomis organizuoti savo ateitį ir laisvai spręsti ne tik savo, bet ir viso krašto ūkio likimą. Drąsiai atveriamė jų silpnąją pusę, tas socialines žaizdas, siekdami sėkmingai išgydyti ir kuo greičiau suartėti.³⁶

Todėl visuose projektuose valsčių seniūnais numatoma skirti dvarininkus, o valstiečiams ne tik nepatikėti rimtesnių sprendimų, bet juos pačius griežtai prižiūrėti, net su kazokų rimbais.

Tuose pačiuose projektuose numatoma valstiečių švietimo programa iš esmės turėjo valstietiją palikti nebrandžią, mat pirmiausia joje akcentuojamas religinis auklėjimas, kalbama ne tiek apie valstiečių švietimą, kiek apie jų ugdymą. Anot Geištoro, pradinio valstiečių švietimo tikslas turėtų būti „žmogaus paskirties išaiškinimas, darbštumo ir padorumo pažadinimas, žodžiu, žmogaus ugdymas, o ne mokymas“, arba kitaip, „ugdyti jų [valstiečių vaikų] moralę, tikėjimą Apvaizda ir žmogaus jėgomis su darbo ir Dievo pagalba“³⁷. Kraševskis ypač pabrėžė valstiečio, kaip individo, atsa-

kingo už savo likimą, savo darbą, pasi-kliaujančio tik savimi, nepriklausomo nei nuo pono, nei nuo bendruomenės, auklėjimą, svarbiausia ir vienintele priemonė laikydamas religinį švietimą, išsiverčiant net be knygu³⁸.

Kai kurie autoriai, be religinio auklėjimo ir moralinio ugdymo, numatė platesnę liaudies pradinio švietimo programą, tačiau bet kuriuo atveju liaudies vaikų švietimas tradiciškai turėjo išlikti siaurai luominis, priderintas prie mokinių socialinės padėties, tenkinantis tik luomo poreikius, o svarbiausia – turintis padėti slopinti socialinio nonkonformizmo pasireiškimus. „Ne erzinti juos [valstiečius] dykinėjimo viltimi ir liguistu pusiau išsilavinimu, bet suteikti sveiko Kristaus žodžio peno kelionei, kurią visi prakaite ir triūse atlikti turime“, – tikino Kraševskis³⁹. Pradinis, o ypač religinis švietimas, bajorijos manymu, pirmiausia turėjo mažinti socialinę įtampą tarp abiejų luomų po to, kai reforma panai-kins tėvoninę dvarininkų valdžią.

Padėti įveikti šimtmetinį nepasitikėjimą ir abipusę baimę tarp buvusių ponų ir jų valstiečių, kai kurių bajorijos atstovų manymu, turėjo visiškai kitoks dvarininkų elgesys su savo valstiečiais ir požiūris į juos. Iš dvarininkų reikalaujama atsisakyti poniško pasipūtimo, įpročiu tapusio žiaurumo kasdieniniame elgesyje su valdiniais, griežtą „įsakau“ pakeisti mandagiu „prašau“. Siūloma apsiprasti su mintimi, kad valstietija nėra tik tamsi, neprotinga, pusiau laukinė, gerų dvarininko intencijų suvokti nepajėgianti klasė, bet ir joje išvelgti esantį „dieviškos minties pradą“. Tik nuoširdus, humaniškas, teisingas dvarininko elgesys su valstiečiais gali išsklaidyti jų atsargumą, nepatiklumą, nepasitikėjimą, tokią artimą neapykantai⁴⁰. Taigi buvo kviečiama ir valstietį pripažinti asmenybe, bent jau potencialiai savo dorinėmis savybėmis, išsilavinimu galinčia prilygti bajorui. To-

kiais būdais buvo manoma pasiekti abiejų luomų / socialinių grupių solidarumą, būtina bajorijos dominavimui išsaugoti.

Tačiau įveikti amžius trukusią panieką „mažesniajam broliui“ buvo nelengva užduotis. Atotrūkis tarp „civilizacijos nešėjos“ bajorijos ir tamsios liaudies buvo pernelyg didelis. Dar didesne kliūtimi galėjo tapti bajorijos, net bežemės slėktos sąmonę persunkęs pranašumo jausmas, kai erzino kiekvienas valstiečių savarankiškumo, laisvos valios, žmogiško orumo pasireiškimas.

Padėtį komplikavo ir rusų valdžios įgyvendinta baudžios panaikinimo reforma, kurią didžioji dauguma bajorijos laikė revoliucine, pasikėsinusia į bajorišką žemės nuosavybę, o ypač ekonominės priemonės po sukilimo, kurių dalis buvo nukreipta valstiečių padėčiai pagerinti. Tarp bajorų formavosi nuomonė, esą valstiečiai yra valdžios globotiniai, jų padėtis gerinama bajorų sąskaita, o patys valstiečiai išžiliai naudojami palankiu sau valdžios nusistatymu.

Po konflikto dėl Obelių bažnyčios statybos su tos bažnyčios „broliukais“ – lietuviais valstiečiais įpykęs Edvardas Römeris dienoraštyje įrašė: „Tik jie vieni yra visuomenės lepūnėliai, jie vieninteliai turtingi, jiems valia nemokėti, kas kam priklauso, valia kėsintis į svetimą nuosavybę, jei tik užsispirs. Ir tik jie yra kaip reikiant kvaili, kaip visi lepūnėliai“⁴¹. Tikėtina, jog toks požiūris galėjo paskatinti nuomonę, neva lietuvių tautinis judėjimas yra rusų valdžios inspiruotas.

Visuomenės vadovo vaidmeniu bajorija nenorėjo dalytis ir su naujai besiformuojančia socialine grupe – inteligentija. Ypač tai pasakytina apie bajorus – dvarininkus, kurie ir toliau kreivai žiūrėjo į inteligentiškas profesijas. Intelligencijos, net jei iš to paties – bajoriško – luomo, iškilimas į pirmaujančias pozicijas visuomenėje šios bajorų grupės požiūriu buvo grėsmingas, žadantis esmi-

nus negrįžtančius pokyčius iki visiškai naujos neatpažįstamos visuomenės susiformavimo. Edvardas Römeris, atpasakodamas nesusipratimus, kilusius į Bajorų organizacijos veiklą pabandžius įtraukti miestiečių, inteligencijos ar jaunimo atstovus (visi jie nebuvo „piliečiai“, t.y. žemę valdantys dvarininkai), dienoraštyje įrašė:

(...) iš merdinčio bajoro, kurį muša Maskvos vyriausybė, muša ir savi, išsivysto naikinantis pradai, iš kurio turi gimti gyvenimas, bet jau ne mūsų. Negaliu jo pamilti, nes jo nepažįstu ir, man regis, jame nebus ne tik mano protėvių, bet ir mano ipėdinių.⁴²

Römeris baiminasi, jog naujų socialinių grupių kuriamas gyvenimas nutrauks ryšį su praeitimi, su tradicija ir jame nebeliks vietos tradiciniam bajorų luomui. Kad šito neatsitiktų, bajorija neturėtų visuomenės raidos iniciatyvos paleisti iš savo rankų, prarasti savo pozicijų, ir todėl, manyta, jai nevalia išsižadėti pareigų, pirmiausia vadovavimo visuomenei. Vos tik ji apleis savo pareigas, nugrims vien į materialųjį būvį, jos kaip luomo egzistavimas neteks prasmės, ir bajorija išnyks, kaip išnyko kituose kraštuose⁴³.

IŠVADOS

1863 m. Kraševskis parašė žodžius, kuriais ne tik tiksliai nusakė bajorijos situaciją, bet ir nurodė jos veiksmų programą.

(...) Bajoras, nustojęs būti anuo Kristaus riteriu, dar pats nežino, kuo bus, ir yra nepibrėžta būtybė, truputį iš praeities, truputį iš naujų pradų sudaryta.

Taigi epochos užduotis, kuo tapsime.

Vieni nori, kad pradėtume visai naują ir idealų gyvenimą, neatsižvelgę į tradicijas ir praeitį, kad iš pagrindų pasikeistume, kiti nori dabartį iš senų nuolaužų sulipdyti, laikydami kaimiško gyvenimo, žemės ir protėvių palikimo saugojimo. Anie – pusiau vokiečius, pusiau anglius, šitie – prabėgusios epochos liekanas iš mūsų daro.

Ir viena, ir kita ne visai tinka, pirmiausia privalu išlikti savimi ir nenutraukti ryšio su senąja tradicija. Papročių ir gyvenimo pokyčiai tikriausiai neišvengiami, bet tegul jie nepasiekia mūsų prigimties, tegul neišnaikina to, kas mumyse yra kilnaus ir gero bei mūsų nuosavo. Išsaugokime iš praeities viską, ką galima, gerbkime senuosius tėvų apdarus.

Tapti naujais ir keistuoliais pavirsti labai lengva, bet mūsų išsižadės istorija, jei mes jos išsižadėsime. Tad visa, kas gali [privers-ti] mus išsigimti ar atimti iš mūsų senąją dorą, nors ir duotą daug bei didelės naudos, mums netinka. O tai, ką iš brangių protėvių papročių išsinešime savo menkoje kelioninėje terboje, neškimės toliau Dievo skirtuoju keliu.⁴⁴

Rašytojas atstovauja tai konservatyvio-sios bajorijos daliai, kuri suvokė kintančią visuomeninę situaciją ir pripažino, jog bajorija turi prie jos prisitaikyti, rasti sau vietą naujoje socialinėje struktūroje, galbūt net apčiuodama kai kurias naujoves, bet kartu išsaugodama luominį, tautinį, kultūrinį tapatumą.

Abejonių nekėlė, kad bajorija, net ir netekusi luominių privilegijų, turi išlikti kaip atskira socialinė grupė, kurios egzistavimą pateisintų ir kartu užtikrintų vadovavimas visuomenei. Vakarų Europos šalyse bajorijos įtaką modernioje visuomenėje, be kitų veiksnių, laidavo jos įsiliejimas į centralizuotos valstybės biurokratinį aparatą bei karinė tarnyba. XIX a. Lietuvoje šis kelias reiškė kolaboravimą su okupantu ir buvo nepriimtinas moraliai, o ką jau kalbėti apie rusų valdžios pastangas atsakyti nepatikimos bajorijos paslaugų valstybės tarnyboje. Todėl bajorijai liko tik labiau moralinis, visuomeninis, kultūrinis vadovavimas visuomenei, taip pat kurį laiką reformų epochoje puoselėta viltis savo rankose turėti vietinę valdžią bei valstiečių savivaldą.

Vadovavimas visuomenei, propaguo-jamas kaip svarbiausia bajorijos pareiga, reiškė ekonominį, visuomeninį bei kultūrinį aktyvumą, turėjusį ne tik siaurą luominį – luomo pozicijoms išsaugoti reikšmingą – tikslą, bet ir tautinę misiją.

Bajoriškoje sąmonėje tautos vertybes tapatinant su bajoriškomis, bajoro dvarą laikant tautinių tradicijų bei vertybių sergėtoju ir perdavėju, bajorų luomo tęstinumas ir jo gyvybingumas buvo prilyginamas tautiškumo bei tautos išsaugojimui. Šiuo požiūriu bajorijai buvo svarbu apginti savo vyraujančias pozicijas visuomenėje nuo naujai išskylančių socialinių grupių konkurencijos, primesti joms savo vertybes, nes antraip jų iškilimas reikštų *kitokios* visuomenės gimimą, kurioje eventualiai vietos nerastų ne tik bajorų luomas, bet ir jo reprezentuojamos vertybės, tarp jų ir tautinės.

XIX a. viduryje Lietuvos bajorijoje vyko luomo konsolidacijos procesas, kurį modernųjų laikų pradžioje pergyveno ir kitos Europos šalys. Bajorų luomą vis labiau linkstama apriboti tik žemės nuosavybę (pageidautina atitinkančią cen-zą, taikomą seimeliuose dalyvauti teisę turintiems bajorams) turinčiais luomo atstovais. Atsiribojama ne tik nuo naujosios turto aristokratijos, bet ir nuo nuskurdusios bajorijos, kuri nebeatitinka nei bajoriško gyvenimo būdo, nei bajorijai keliamų moralinių reikalavimų. Skeptiškai žiūrima į kosmopolitiškus aristokratijos atstovus, o ką jau kalbėti apie svetimtaučius. Iš pačios bajorijos taip pat reikalaujama moralumo, suvokti savo pareigas, būti tautiškai sąmoningiems, visuomeniškai aktyviems ir pasišventusiems. Taigi bajorija formuojasi į konsoliduotą, materialine padėtimi, gyvenimo būdu, kultūrine bei tautine orientacija vieningą grupę.

Ar ikireforminiams bajorijos lūkesčiams ir planams buvo lemta išsipildyti? Amžininkų liudijimu, valstiečių reforma bajorų luomą taip stipriai sukrėtė, kad jis neatpažįstamai pasikeitė⁴⁵. Bet kaip ir kiek jis realiai pasikeitė, ar visi bajorų sluoksniai keitėsi vienodai, kokie nusistovėjo santykiai su naujomis klasėmis? – į šiuos klausimus dar reikia atsakyti.

NUORODOS

- ¹ *Dewald J.* The European Nobility, 1400–1800. Cambridge University Press, 1996. P.5; *Scott H.M.* Conclusion: The Continuity of Aristocratic Power // The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries / Ed. by H.M.Scott. Longman, London and New York, 1995. Vol.2. P.274, 277. Šią nuomonę patvirtina ir kiti tyrinėjimai: *Beckett J.V.* The Aristocracy in England, 1660–1914. Oxford, 1986; *Cannadine D.* The Decline and Fall of the British Aristocracy. New Haven, Conn., 1990; *Delille G. ed.* Les noblesses européennes au XIXe siècle. Paris–Rome, 1988; *Lieven D.* The Aristocracy in Europe, 1815–1914. London, 1992; *Mayer A.J.* The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War. New York, 1981; *Thompson F.M.L.* English Landed Society in the Nineteenth Century. London, 1963.
- ² *Scott H.M.* Conclusion: The Continuity of Aristocratic Power. P.277–278.
- ³ *Dewald J.* The European Nobility, 1400–1800. P.201.
- ⁴ *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva. Vilnius, 1996. P.203.
- ⁵ *Janulaitis A.* Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863). Kaunas, 1936; *Birašauskaitė T.* Bajorų seimeliai XIX amžiaus Lietuvoje // Lietuvos istorijos metraštis, 1996. Vilnius, 1997. P.48–74; *Sikorska-Kulesza J.* Deklasacija drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku. Pruszków, 1995; *Zasztowt L.* Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831–1868 // Przegląd Wschodni. 1991. T.1. Z.3. S.615–640.
- ⁶ Pateikiu keletą iš minėtos problematikos darbų: *Bardach J.* Inflanty, Litwa, Białoruś w twórczości Bolesława Limanowskiego: Studia z dziejów kwestii narodowej // Przegląd Historyczny. 1974. Nr.3; *Item.* Z dziejów mentalności feodalno konserwatywnej // Przegląd Historyczny. 1977. Nr.1; *Item.* Krajowcy, incorporacjoniści: O polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w pierwszej ćwierci XX wieku // Przegląd Historyczny. 1984. Nr.1; *Item.* O dawniej i niedawniej Litwie. Poznań, 1988; *Item.* O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX i XX w. // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. T.VI; Między Polską etniczną i historyczną. Wrocław etc., 1988; *Janauskas P.* POW w Kownie: obywatele dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego czy zdrajcy? // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Kraków, 2000; *Kulakauskas A.* Šaka, atskilus nuo tautos... Lietuvos bajorijos ir LDK bajoriškosios kultūros vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime // Sietynas. T.3. Vilnius, 1988; *Item.* Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbūdimas // Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX amžiaus Lietuvoje. Vilnius, 1989; *Item.* Senos polemikos pėdsakais (V.Trumpos ir V.Daugirdaitės-Sruogienės diskusija) // Baltos lankos. 1991. Nr.1; *Item.* Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai // Kultūros barai. 1995. Nr.1; *Laurinavičius Č.* Mykolas Rōmeris – Lietuvai, arba dar kartą apie Lietuvos pilietinio paveldo problemą // Kultūros barai. 1995. Nr.2; *Łossowski P.* Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko litewskie, 1883–1939. Warszawa, 1985; *Miknys R.* Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX wieku // Biuletyn Historii pogranicza. 2000. Nr.1; *Item.* Polak litewski końca XIX w. – początku XX wieku: między narodem a państwem // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Kraków, 2000; *Pivoras S.* Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (Lyginamasis aspektas). Kaunas, 2000; *Staliūnas D.* Konserwatywna szlachta litewska w połowie XIX w. – kwestia podwójnej świadomości politycznej // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Kraków, 2000; *Szpoper D.* Sukcesory Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939. Gdańsk, 1999; *Wisner H.* Unia: Sceny z przeszłości Polski i Litwy. Warszawa, 1988.
- ⁷ *Łossowski P.* Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko litewskie, 1883–1939. Warszawa, 1985. S.28, 34.
- ⁸ *Dewald J.* The European Nobility, 1400–1800. P.52.
- ⁹ *Jedlicki J.* Klejnot i bariery społeczne: Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu. Warszawa, 1968. S.206.
- ¹⁰ *Korwin-Milewski O.* Uwagi nad kwestyą włościańską na Litwie. Paryż, 1858. S.2.
- ¹¹ *Bujnicki K.* Nowa wędrownka po małych drogach. Szkice obyczajowe. Wilno, 1852. T.1. S.102.

- ¹²Kraszewski J.I. Odczyty o cywilizacji w Polsce. Warszawa, 1861. S.64.
- ¹³Gieysztor J. Głos szlachcica do swych współbraci o wolności i równości kmiecej. Poznań, 1859. S.28, 38.
- ¹⁴Kraszewski J.I. Dziś i lat temu trzysta. Studium obyczajowe (charakterystyka Reja z Nagłowic). Wilno, 1863. S.122.
- ¹⁵Gieysztor J. Pamiętniki Jakóba Gieysztorza z lat 1857–1865. Poprzedzone wspomnieniami osobistymi prof. Tadeusza Korzonna oraz opatrzone przedmową i przypisami. Wilno, 1913. T.1. S.185.
- ¹⁶Gieysztor J. Głos szlachcica do swych współbraci o wolności i równości kmiecej. S.131.
- ¹⁷Rzewuski H. Pisma Henryka hrabi Rzewuskiego. T.1: Wędrowki umysłowe przez autora Zamku Krakowskiego. Petersburg, 1851. T.2. S.180–183.
- ¹⁸Mikalojaus Malinovskio laiškas Henrikui Ževuskiui, Vilnius, 1842 07 14 // Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza, (1798–1898). Warszawa, [1898]. T.1. S.214.
- ¹⁹Rzewuski H. Pisma. T.1. S.81; Grabowski M. Korrespondencja literacka. Wilno, 1843. T.2. S.92–93; Grabowski M. List M.G. do P.P. ... w Warszawie // Rubon. 1849. T.X. S.18–20.
- ²⁰Kraszewski J.I. Wieczory Wolyńskie. Lwów, 1859. S.154–155.
- ²¹Ibid. S.155–156.
- ²²Ibid. S.39.
- ²³Žr.: A.E.O. [Antoni Edward Odynieć]. Listy poetyczne. I. Do Eustachiego hr. Tyszkiewicza // Pamiętnik naukowo literacki. 1849. Zesz.1. S.1.
- ²⁴Kraszewski J.I. Borysow. Rec. kn.: E.Tyszkiewicz. Opisanie powiatu Borysowskiego... Wilno, dr. Marcin, 1847 // Athenaeum. 1848. T.2. S.29.
- ²⁵Szczeniowski T. Przygotowania do nauki dziejów powszechnych i historii. Rozwinięcia się umysłu i ducha ludzkiego. Wilno, 1842. S.118.
- ²⁶Grabowski M. Korrespondencja literacka. S.49.
- ²⁷Sikorska-Kulesza J. Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku. S.89–90.
- ²⁸Szarłowski I. Częstka naszego społeczeństwa. Obrazki wierszem. Wilno, 1860. S.55.
- ²⁹Bućkiewicz A. Gawęda rolnicza między Litwinami. Wilno, 1861. S.179.
- ³⁰Grabowski M. Korrespondencja literacka. S.47.
- ³¹Korwin-Milewski O. Uwagi nad kwestyą włościańską na Litwie. S.89.
- ³²Gieysztor J. Pamiętniki. T.1. S.136.
- ³³Ibid. Plg. Pivoras S. Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida (XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė). Kaunas, 2000. P.68.
- ³⁴Gieysztor J. Pamiętniki. T.1. S.196.
- ³⁵List Władysława Chodzkiewicza do Alexandra Darowskiego w r. 1843 // Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza. S.136.
- ³⁶Suński T. Odpowiedź Korrespondentowi z Pttu Wileńskiego na jego uwagi nad artykułem o służbie Ekonomicznej i czeladzi dwornej w Przeglądzie Rolniczym umieszczonym // Вилненскіі вестник // Kuryer Wileński. N.38. 1860, 13 maja. S.373.
- ³⁷Gieysztor J. Głos szlachcica do swych współbraci o wolności i równości kmiecej. S.177.
- ³⁸Kraszewski J.I. Wieczory Wolyńskie. S.117–118.
- ³⁹Ibid. S.118.
- ⁴⁰Chodźko I. Obrazy Litewskie. Ser.6. Nowe pamiętniki kwestarza przez brata Rafała Karęgę, wydane przez Ignacego Chodźkę. Wilno, 1862. S.154–158; Chłopiccki E. Notatki z różnoczesowych podróży po kraju (Inflanty, Żmudź, Litwa, Pobereże). Warszawa, 1863. S.77.
- ⁴¹Edvardo Römerio 1865 m. dienoraštis. 1865 spalio 3 d. įrašas // Biblioteka Narodowa. Archiwum rodzinne Römerów. IV – 8724. T.10. L.37v.
- ⁴²Edvardo Römerio 1862 m. dienoraštis. 1862 lapkričio 8 d. įrašas // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F.138. B.1777. L.142.
- ⁴³Kraszewski J.I. Dziś i lat temu trzysta. S.127.
- ⁴⁴Ibid. S.244–245.
- ⁴⁵Korwin-Milewski H. Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925). Poznań, 1930. S.20.

Gauta 2001 05 30
 Parengta 2001 08 04

Zita MEDIŠAUSKIENĖ

THE SOCIAL CLASS WHICH PERCEIVED ITS DESTINY

A b s t r a c t

In the middle of the 19th century, on the eve of peasants' emancipation, the Lithuanian nobility perceived the approaching social and economic changes. These changes were supposed to question the status of the nobility within society. The article mainly focuses on the discussion of the issues related to the nobility's perspectives, a shift in the structure of the nobility, the status and tasks of the nobility within the changing society, as well as its relations with other social groups. The investigated aspects are a part of a bigger problem, – i.e. integration of the nobility into the society of Lithuania in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, which was undergoing modernisation.

In the mind of the 19th century the conservative nobility in Lithuania fostered the conviction that it should keep playing the role of social elite in the future since the nobility had ruled and protected the society for ages. In the mind of the nobility the function of ruling the society was the key factor in proving their existence. However, their predominance in all spheres of life was treated as a duty, calling or even devotion, but not as an outcome of a privileged status of the nobility.

Ruling the society signified the economic, public and cultural activity, which was of vital importance in preserving the estate's positions. At the same time this activity was identified with the national mission. The nobility used to identify national virtues with noble ones, while the nobleman's manor house was considered to be the guard of national traditions and virtues. Therefore, the continuation and vitality of the nobility was seen as a way to preserve nationality and nation as such. From this point of view, the nobility felt it necessary to defend its predominant position within the society against newly manifested social groups – intelligentsia and peasantry – and to cast their virtues over them.

In the middle of the 19th century occurred consolidation of the nobility. There was a tendency then to limit the nobility to persons having a certain amount of land property. The new rich aristocracy, as well as impoverished nobility, were left aside. The nobility was transforming into a closed social group which shared a similar position with respect to property, a life-style, a cultural and social orientation.